

Kína Csuang-ce harmadik szemével

25 évvel Tienanmen után

1989 nyarán Prágából Varsóba utaztam fiatal lengyel értelmiségiek egy csoportjának meghívására, akik nem-hivatalos, „civil” megfigyelőket hoztak a sokkal elnyomóbb jellegű kommunista országokból, hogy szemtanúi lehessenek az első (félig) szabad választásnak a szovjet blokkban. A „szigorúan ellenőrzött”, „normalizált” Csehszlovákia még mindig elég fojtogató volt, és most lehetőséget kaptam, hogy egy kis szabadabb levegőt szírpantsak.

Ennek az útnak az egyik maradandó emléke, hogy mindenki felháborodottan ítélte el a véres leszámolást, ami a másik féltekén, Pekingben zajlott. Plakátok voltak mindenütt nyugati magazinok fénymásolt címlapjaival, amelyek Teng Hsziao Pinget és Li Penget „pekingi mészárosoknak” bélyegezték. Voltak rendezvények, előadások és viták, röplapok és brosúrák, pólók és kitűzők. Azok után, ahogy a hadsereg 1981-ben hidegre tette a Szolidaritást, a lengyelek természetes módon éreztek együtt az áldozatokkal, amit visszaesésnek érzekeltek a saját demokratikus győzelmük idején.

És nem csak a kommunizmus áldozatait, de az aktorai is tanúsítottak a maguk módján némi együttérzést a pekingi események szereplőivel. Hazatérésem után az volt az első munkám a pozsonyi Comenius egyetemen, hogy tolmácsoljak a kínai oktatási minisztériumból érkezett hivatalos delegációnak. A szlovák minisztériumi tisztviselők egyre-másra kifejezést adtak rokonszenvüknek az iránt, amit azokkal az izgága diákokkal „meg kellett tenni” Pekingben. Egyesek még személyesebb kommentárokat is megengedtek maguknak: „Tudják, lehet, hogy végül nálunk is ugyanezt kell majd tenni”. Ezen a ponton vizslatva méregettek: „Remélem, pontosan fordítja, fiatalember”. Mindenki előtt világos volt, bármelyik oldalon állt is, abban a történelmi esztendőben, hogy Tienanmen volt a fonákja ugyanannak a szököárnak, ami véget vetett a kommunizmusnak a világ nagyrészen.

Amikor a változás szele végre hozzánk is elért, mint tudjuk, a cseh hivatalosság „nem tette meg ugyanazt”, de biztos vagyok benne, hogy sok olyan akadt az elvtársak között, akinek az volt az első ösztönös reakciója, hogy be kell hívni a csapatokat. A játszma eldőlt, amint az oroszok nyilvánvalóvá tették, hogy ezúttal nem küldik be a Vörös Hadsereget. A kínaiaktól eltérően a megingott kelet-európai rezsimek egyedül nem sokra mentek.

Időközben, miközben nagyban örvendeztek Kelet-Európa békés demokratizálódásának, a világ bizalmatlanul figyelte, ahogy a kínai államvezetés elnyomó intézkedéseket fogantatosított azokkal szemben, akik meg mertek szólalni ezen

a rövidéletű tavaszon. A hivatalos feketelistán szereplők közül azokat, akiknek sikerült elmenekülni, hősként fogadták Hong Kongban és Nyugaton. Kínai diákok és tudósok a külföldi egyetemekről faxon küldözgettek haza kormányellenes üzeneteket. Számos politikai szervezetet alakítottak emigrációba kényszerült kínai diákok Európában és Amerikában, a küszöbön álló rendszerváltozás reményében. A mára eléggé feledésbe merült párizsi központú Demokratikus Kínáért Szövetség¹ olyan képviselőit, mint Chen Yizi, Zhao Ziyang volt tanácsadója vagy Liu Binyan, a kínai újságírás néhai doyenje, bármikor szívesen látták a politikai vezetők a nyugati fővárosokban.

Ahogy a dalai lámát is. Emlékezhetünk rá, hogy ösztönszerűen Nobel Békédíjjal tüntették ki 1989-ben azok után, hogy ugyanabban az évben valamivel korábban a kínai uralom ellen tömegtüntetések zajlottak. Azoknak a tüntetéseknek az elfojtását az akkori tibeti párttitkár, Hu Jintao elvtárs felügyelte, aki időközben jobb és nagyobb dolgok felé mozdult el, és sokan gondolják úgy, hogy a Lhászában tanúsított keménykezűségével nyerte el az idősebb pártvezetők bizalmát Tienanmen után.

20-25 év alatt Kína nemzetközi megítélése a felismerhetetlenségig megváltozott. Tienanmen árnyéka még itt lebeg, de a világot azóta egy Kínáról elterjedt másik kép ragadta meg: „a felemelkedő sárkány”, egy feljövőben lévő nagyhatalom, amely nyaktörő sebességgel alakítja át önmagát és minden mást is maga körül. Kínával kapcsolatban minden nagyra és gyorsra tűnik – a GDP növekedése, kereskedelmi többletei és külföldi tartalékai, felhőkarcolói és olimpiai érmeinek száma.

Elmúlt a régi pária-státusz. Pekinget mindenfelől csodálják gazdasági ereje és geopolitikai befolyása miatt. A nyugati politikusok kerülnek a néhány megmaradt disszident, mint a pestisest, és egymás sarkát tapossák, hogy találkozzanak ugyanazokkal az elvtársakkal, akiket valamikor „mészárosnak” tituláltak. Egyesek „stratégiai partnerséget” hirdetnek Kínával, az elvi szilárdság sajnálatos módon kezd gyorsabban felbomlani, mint ahogy kimondhatnánk, „bojkottáljuk Carrefourt”.

A dalai láma abban a helyzetben találja magát, hogy minden hivatalos ember kerülni igyekszik a társaságát, míg Hu Jintao elnökkel, aki 1989-ben kihirdette a rendkívüli állapotot Lhászában, a világ politikai elitje parolázik.

Még feltűnőbb, milyen élesen megváltozott az átlagemberek beállítottsága, a jó öreg *lao bai xing*, a „közhangulat” az elmúlt 20-25 évben. Szó se róla, sok elégedetlenség foryog a felszín alatt, és sokszor fölötte is – Kínában évente több tízezer

spontán tüntetést regisztrálnak a helyi szintű korrupció és a hatalommal való visszaélés ellen. De meglepő módon a láthatólag közönséges polgárok bámulatosan nagy számban készek fellépni a „központi kormányzat” támogatása mellett, különösen, amikor Kína nemzeti büszkeségét és presztízsét látják kockán forogni. A külföldön tanuló kínai diákok már nem küldözgetnek haza felforgató tatalmú faxokat, inkább hajlanak arra, hogy cyber hajtóvadászatra induljanak a „Kína-ellenes elemek és árulók” ellen.

Nyilvánvaló, hogy jelentős eltolódás ment végbe Kínában az elmúlt 20-25 évben. A kommunista rezsim nemcsak hogy nem volt hajlandó követni a szovjet blokkbeli testvéreit a történelem szemétdombjára, de egy erős *comeback*-et is sikerült összehoznia.

Kína, amely annyira hasonlított Kelet-Európára 1989-ben, begubózott egy kicsit, majd kirepült belőle egy új hibrid, amelyet úgy is szoktak emlegetni, hogy a „kínai modell”. Nem kitaszított többé, saját *soft power*-jét villogtatja odahaza és a külföld felé is. De pontosan mikor és hogyan ment végbe ez az átalakulás? És ami még fontosabb, tartós tud-e maradni?

Kimerika

Visszatekintve az egyetlen legfontosabb tényező, amely névleg megtartotta a kommunista rendszert Kínában, és a mai világ színpadának fontos szereplőjévé tette, az a globalizáció. Kína mint egész az elmúlt két és fél évtized eme átfogó processzusának egyik nyertese, ha nem *a* nyertese még akkor is, ha lehet sok, akár több millió egyéni vesztese is, aki a saját rabszolgamunkájával eteti a bestiát, és alig valamit kap érte cserébe. Kína mint ország hatalmas hasznot húzott a globalizációból, kihasználva legfőbb strukturális előnyét, az olcsó munkaerő kimeríthetetlen látszó készletét, amelyet szigorúan kontroll alatt tart egy olyan tekintélyelvű rendszerben, amely nem enged meg semmiféle független szakszervezetet, vagy bármiféle hasonló zavaró visszahatást. A kínai munkaerő egy kicsit olyan, mint a közel-keleti olaj – ropant nagy gazdagság forrása azok számára, akik rendelkeznek fölötte. Olaj és munkaerő hajtja a világgazdaság kerekeit, de az olajtól eltérően, amely követi a motort, a munkaerő valójában magához vonzza. Így tehát a világ termelő alapjaiból lassan sok odavándorolt Kína keleti partjaira, ahol megtalálja azt, amire a legnagyobb szüksége van. Amit a leginkább keres – az olcsó és kifogyhatatlan munkaerőt, ami odaöngönlik a fejletlen szárazföldi vidékekről, a szárazföld belsejéből. Kína fejesugrása a globalizációba nem egyik napról a másikra

történt. Valójában annak az elhúzó küzdelemnek lett az eredménye, amely Teng Hsziao-ping pragmatizmusa és elvtársai ortodoxabb kommunista meggyőződése között folyt. Megnyitni Kínát a Nyugat rongáló hatásának, egyáltalán nem volt a forradalmárok ínyére.

Teng abból a nemzedékből való volt, amely szó szerint lóhátról hódította meg Kínát, és akit sokkal jobban érdekelt a politikai hatalom, mint a gazdaság. Mészáros ide vagy oda, elismerésre méltó Teng víziója és elszántsága, amivel azt lenyomja elaggott társai torkán.

A veterán „halhatatlanok” (a Nagy Menetelés túlélői) számára, akiket érdekelt a gazdaság, ott volt a „kizsákmányolás” kényes kérdése. Olcsó munkaerőt foglalkoztatni az exportra termelő gyárüzemekben a munka-értéktöbblet kizsákmányolásának klasszikus példája Marx meghatározása értelmében. A Kínai Népköztársaság egykori elnökét, Liu Sao csit, Teng mesterét és Mao szemében a kapitalizmus hozzá hasonló „szálláscsinálóját” széltében-hosszában támadták a kulturális forradalom idején (1966-76 között), amiért azt találta mondani, hogy „a kizsákmányolásnak is megvan az előnye” (*Boxue you li*). Nem biztos, hogy Liu tényleg mondta ezt, de Teng egyértelműen csatlakozott ehhez a felfogáshoz, és sikerült megnyerni neki másokat, ledöntve ezzel a küzdelem során a kommunista ortodoxia egyik alappilléret.

Eltartott persze egy darabig, amíg sikerült felülkerekednie. Rögtön a Tienanmen után a represszió legsötétebb erői minden ellenállás nélkül gyakorolhatták a hatalmukat. A 80-as évek gazdasági kísérleteit nagyjában-egészében felszámolták, akárcsak a politikai reformról szóló időnként felélénkült vitáit. Három hosszú éven át a régi gárda el volt foglalva a megmaradt liberálisokkal szembeni tisztogatásokkal és az 1989-es tüntetések résztvevőinek levadászásával. Mint előrelátható volt, a gazdaság visszaesett. Kína nemzetközi tekintélye a mélypontra süllyedt, és a kommunista pártba vetett országos bizalom romokban hevert. Akárcsak a kulturális forradalom vége felé a 70-es évek végén, Kína zsákutcába került. Új kezdeményezésre volt szükség, hogy kitörjenek a karámból.

Az áttörést Teng ünnepelte „déli megfigyelő útja” hozta meg 1992-ben, egy olyan esemény, amelynek több köze volt a birodalmi hagyományokhoz, mint a szokásos párt-csatározásokhoz. Inkább, mint ahogy Mao néhány személyes gesztussal beindította a kulturális forradalmat 1966-ban, Tengnek sem kellett mást tennie 1992-ben, mint megdicsérni a fennmaradt gazdasági kísérleteket a Guangdong tartományban olyan bölcs mondásokkal, mint hogy „a lassú növekedés nem szocializmus”. A magánvállalkozásoknak és külföldi befektetéseknek útját álló adminisztratív korlátozások kezdtek gyorsan elhárulni, gyorsan visszakérültek a korlátlanul szabadjára engedett kapitalizmus útjára. A Tienanmen-trauma után a new deal sokkal inkább egyértelmű volt, mint a 80-as években: annyit biznisszelhettek, amennyi jólesik, ha nem bolygatják a politikát. Gazdagodjatok, ahogy csak tudtok, de semmi Tienanmen.

Nyitva állt a lehetőség Kína előtt, hogy fejest ugorjon a globalizációba, amelynek hullámai ott tomboltak a hidegháború lezárulása óta a kapui

előtt. Hogy beszállhasson, Kínának fel kellett vennie a kapcsolatot a világgal, mégpedig egy olyan időszakban, amikor még nem csitultak el az 1989 keltette felháborodás hullámai. Az 1990-es évek elején Kínában még mindig azt a pária-rezsimet látták, amely halomra lötte saját polgárait. Bár elég könnyű volt arról meggyőzni a nemzetközi üzleti világot, hogy az új lehetőségek többe nyomnak a latban, mint a régi „problémák”, mégis voltak hatalmas politikai akadályok Kínának a világra való teljes mértékű beilleszkedése előtt.

Valamennyi bilaterális kapcsolat közül Kínának az Egyesült Államokhoz való viszonya olyan mindent elsöprő jelentőségű, hogy jórészt ez határozza meg az országnak a világban elfoglalt általános helyzetét. Ez különösen érvényes gazdasági téren. Ahhoz, hogy a globalizáció minden előnyét élvezhesse, Kínának korlátlan hozzáférést kellett kapnia az amerikai piacokhoz, valamint a technológiához és a befektetésekhez. A 90-es évek közepén a két gazdaság eléggé kiegészítette egymást: Kínában volt olcsó, fegyelmetlen munkaerő, Amerikának meg majdnem mindene megvolt ezen kívül. A bizniszvilág megértette ezt, de sok politikus még mindig az 1989-es sok hatása alatt ragaszkodott ahhoz, hogy olyan nem gazdasági jellegű szempontokat is tekintetbe vegyenek a megállapodásoknál, mint az emberi jogok és a demokrácia.

A két gazdaság, valamint Kína és az egész világgazdaság integrálása nem lett volna végigvihető valamifajta politikai igazodás nélkül. Egy ilyesfajta alkalmazkodás fokozatosan kialakult a „legnagyobb kedvezmény elve” odaítélése körüli vitákból, és végül Kínának a WTO-ba, a Kereskedelmi Világszervezetbe való felvételével. Az 1990-es évek folyamán Kínának évenként kellett kérnie „a legnagyobb kedvezmény elvét” (MFN – most favoured nation), ami túl rendszeressé vált rituálé, és mindig heves vitáknak adott tápot Amerikában arról, hogy emberjogi szempontból mi minden róható fel Kínának. Lényegüket tekintve ezek a viták az amerikai üzleti és politikai elit közötti szemléletbeli különbségeket tükrözték a Kínához való viszonyban. Olyan harc volt ez, amiben a politikusok nem nyerhettek – túl nagy volt a tét üzleti szempontból. Az amerikai üzleti érdekek annyira összefonódtak Kínával, hogy megtagadni Kínától „a legnagyobb kedvezmény elvét” praktikusnak elképzeltetlen volt. Egy kereskedelmi atombombával ért volna fel a hatás – az ezzel okozott gazdasági kiesés olyan súlyos lett volna, ami gyakorlatilag eleve kizárta ezt a lehetőséget.

Az egész vitát jól összefoglalja a hosszú vácillálás és a végül is bekövetkezett pálfordulás Bill Clinton esetében első elnöki időszakában (1993–1997). Clinton hivatalba lépésekor felröptetett ellenfelének, a leköszönő idősebb George Bushnak, hogy „a keblén melengette a pekingi diktátorokat”. Egy vagy két év múltán megpróbálta bevetni azt, amit az amerikai kereskedelmi befolyásoló eszköznek szánt, hogy megváltoztassa Peking magatartását, kimondottan összefüggésbe hozva az MFN-státusz esedékes megújítását az emberi jogok terén tanúsított előrehaladással egy 1993-as kormányrendeletben. Kína emberi jogi szénája, ha változott egyáltalán, inkább csak

romlott a következő évben. A blöff bejött, Clintonnak nemigen volt más választása 1994-ben, mint hogy így is úgy is megújítsa az MFN-státuszt. Hogy teljessé tegye a vereséget, „le is választotta” az MFN-státuszt az emberi jogi téren tanúsított javulásról, teljes 180 fokos kanyart téve egyik évről a másikra.

A kínai vezetők számára világos volt a tanulság, ha elég sokáig kitarának, az elég, hogy az amerikaiak beadják a derekukat. Soha nem kellett túl sokáig várniuk. Ennek a kihatásai az amerikai-kínai kapcsolatokra hatalmasak és végzetesek voltak. Az 1994-es „leválasztást” mélyebbre ható politikai közeledés követte Clinton második elnöksége idején. Jiang Zemin hivatalos látogatást tett az Egyesült Államokba, és Clinton viszonzta ezt a következő évben. A legnagyobb kedvezmény elvét állandósították 2000-ben, és 2001-ben Kína csatlakozhatott a WTO-hoz, a Kereskedelmi Világszervezethez. A politikai nézetkülönbségek Amerika és Kína között persze fennmaradtak, voltaképpen még mélyültek is. De olyan esetekben, amikor a látens feszültség kisebb válságokban tör ki, már nem érinti a gazdasági kapcsolatokat. A politikától nem zavartatva az egyre intenzívebb gazdasági integráció folyamata olyannyira felgyorsult, míg végül a szimbiózis olyan szintjére jutott, amit Moritz Schularick és Niall Ferguson a „Kimerika” elnevezéssel illetett.

A legfontosabb, amit az elmúlt másfél évtized világgazdaságában meg kell érteni, az a Kína és Amerika közötti viszony alakulása. Ha úgy gondolunk rá, mint Kimerika gazdaságára, ez a viszony a világ földterületének mintegy 13 százalékáról ad számot, népességének egy negyedéről, GDP-jének, nemzeti össztermékének egyharmadáról és a 2000-es évek közepén végbement gazdasági növekedésének nagyjából a feléről.²

Ez a viszony szimbiotikus jellegű és egyenlőtlen. Kína („Kelet-Kínamerika”) végzi a gyártást, sokszor olyan termelő üzemekben, amelyeket tokkal-vonóval telepítettek ide Nyugatról. Az amerikaiak csillapíthatatlan étvágyat tanúsítanak a Kínában olcsó munkaerővel előállított olcsó termékek iránt, és hatalmas kereskedelmi deficitet állítanak elő. Miután a gyártást áttelepítették Kínába, elég kevés olyasmi van, amit Amerika cserébe kínálni tud, leszámítva az olyan „szellemi javakat”, mint a technológia és a szórakoztatás –, de miért fizessen Kína olyasmért, amit egyszerűen le tud utánozni? Kína kihelyezi azt a pénzt, amit a nála előállított termékekért kap, befekteti Amerikában, nem annyira nagylelkűségből, hanem azért, hogy Amerika még több *Made in China* terméket tudjon fogyasztani, és hogy az egész körforgást mozgásban tartsa (az adósság pedig halmozódjon).

A Kimerika-jelenség, a 2000-es évtized egyfajta új világgazdasága példátlan gazdasági prosperitást hozott. Az előállított javak – az elektronikától a textiltermékekig minden – olcsók voltak, az infláció alacsony, és könnyű volt hitelhez jutni. Mindkét fél busás hasznot húzott ebből a tranzakcióból, Amerika és rajta keresztül a világ túlnyomó része élvezte a fogyasztói paradicsomot, míg Kína tőkét halmozott fel, és ellátta munkával dolgozó légióit, ebből merítve újabb igazolást az egypártrendszer uralomhoz otthon és külföldön. Kína gazdasági

integrálódása a világba segített neki megszabadulni 1989 politikai stigmájától.

De az adósság-finanszírozás nem tarthatott örökké. Ferguson szavaival: Minél többet volt hajlandó Kína kölcsönözni Amerikának, annál többet voltak készek az amerikaiak kölcsönözni Kínától. Más szóval Kimerika volt a banki kölcsönök, a kötvénykibocsátások és az új derivatív szerződések özönének mögöttes oka, aminek a pénzvillág 2000 után tanúja lehetett. Ez volt a mögöttes oka az abszolút hozammal kecsegtető hedge fund befektetések áradatának. Ez volt a kiváltó oka annak, hogy a magán befektető társaságok kölcsönözhetek pénzt jobbról, balról, minden felől, hogy finanszírozni tudják a jelzálogvásárlásaikat. És Kimerika – vagy az ázsiai „megtakarítások özöne” ahogy a Financial Reserve elnöke, Ben Bernanke nevezte – volt a kiváltó oka annak, hogy az amerikai jelzálogpiac miért volt úgy tele pénzzel 2006-ban, hogy 100%-os jelzáloghitel lehetett kapni állandó jövedelem, állás vagy vagyon igazolása nélkül.³

Lényegében a világ többi részének megtakarításai segítettek felfújódni az ingatlan-buborékot Amerikában. És ahogy az már a kintlevőségi buborékoknál majdnem mindig lenni szokott, a könnyen jött pénzzel laza hitelfeltételek és leplezetlen csalások jártak együtt. Az eufóriát végül elkeseredés váltotta fel, ami aztán jólismert módon pánikba csapott át. A másodrendű piacokon kezdődött, mert a fizetéképtelenség ott következhetett be a legkönnyebben, de hamar általánossá vált, mint egy rémálom, mindezek után.

Most az az érdekes kérdés, hogy mihez kezd majd Kína és Amerika ezek után. Mindkettő hozzá van láncolva egy kapcsolathoz, amellyel eddig jól jártak, de mostanra terhessé vált. Nincs könnyű kiút belőle egyikük számára sem. Kína lett Amerika legnagyobb hitelezője, de továbbra is szüksége van Amerikára, hogy megvásárolja a termékeit, mozgásban tartsa a gazdaságát, foglalkoztassa fáradhatatlan munkásait. Ez azt jelenti, hogy még több pénzt kölcsönöz már amúgy is fizetéképtelen partnerének. Nyilvánvaló, hogy valami kiigazításra lesz szükség. A kínai vezetők máris hangot adtak nyugtalanságuknak az amerikai állami kötvényekben felgyűlt tartalékaik biztonságával kapcsolatban. Zhou Xiaochuan, a Kínai Népi Bank vezérigazgatója nemrégiben szólított fel egy új tartalékvaluta bevezetésére a szorult helyzetbe került zöldhasú helyett.⁵

A két trillió dollár értékűre becsült tartalékaival Kína jó pozícióban látszik lenni ahhoz, hogy változtasson a játékszabályokon. Használhatja arra a megváltozott széljárást, hogy ösztönözze a hazai keresletet, kiszorítva az amerikai fogyasztót. Ennek során megpróbálhatja saját társadalmát is igazságosabbá, kiegyenlítettebbé tenni, felszámolva a hazai elégedetlenségek legfőbb forrását. Az a probléma, hogy Kína egypártrendszere még kevésbé alkalmasnak bizonyulhat a könnyű pénz kezelésére, mint Amerika, amely – minden vállalati és személyes mohóság dacára mégiscsak büszkélkedhet a fékek és ellensúlyok egy kidolgozott rendszerével. Hogyan lehet odadobni két millió dollárt az asztalra egy olyan rendszerben, amely hírhedten korrump és a legkevésbé sem átlátható: 2009 márciusában állítólag a párt saját idősebb

káderei figyelmeztettek arra, hogy a korrupció kisiklathatja az újabban meghirdetett többmilliárdos gazdasági élénkítő csomagot.⁶

A patrióta konszenzus (és akiknek nem kell)

Kína integrálódása a világgazdaságba 1992 után, nevezzük ezt akár globalizálódásnak, akár Kimerikának, mélyreható következményekkel járt a belpolitikában is. Segített a kommunista pártnak új legitimitációt találni magának az 1989-es kudarc után, és alaposan átalakította a kínai társadalom egészét, új osztályok és csoportok felemelkedéséhez járulva hozzá, és új törésvonalat hozott létre potenciális konfliktusokra szolgáltatva új alapot. Túl mindezen új célokot nyújtott a kínai társadalomnak, amit a legjobban a már a 80-as években megfogalmazott népszerű jelszó fejez ki: „Meggazdagodni dicsőség”. A kor másik népszerű jelszava: „Vannak, akik elsőnek gazdagodnak meg”, a trend fonákját foglalta össze, de az élet-színvonalbeli egalitarizmus évtizedei után a kínaiak hajlandók voltak elfogadni egy bizonyos fokú egyenlőtlenséget az egyről kettőre jutásért cserébe. Az 1992 utáni new deal részét képezte a személyes szabadság mindaddig példátlanul magas foka is. A személyes élet nagyrészt Kínában évtizedeken át a rezsimek meghosszabbított keze ellenőrizte, amit úgy hívtak „munkahelyi egység” (*gongzuo danwei*), beleértve az olyan magánügyeket is, mint a házasság és a család. Az állami vállalatok eróziójával a munkahelyi egységek is engedtek a szorításukból, a pártállam sok más polipkarjával együtt, beleértve a mindenütt ott lévő utcabizottságokat, sőt még magukat a pártsejteket is. Az átlagembereket nagyjából hagyják, hogy úgy éljenek, ahogy akarnak, hacsak nem avatkoznak bele ostoba módon a politikába, ami a párt kizárólagos felségterülete maradt. Ezek az új személyes szabadságok a magánvállalkozással kereshető pénzzel kombinálva a lehetőségek új világát nyitották meg, ami sokak szemében végtelenül kecsegtetőbbnek tűnhetett a politikánál.

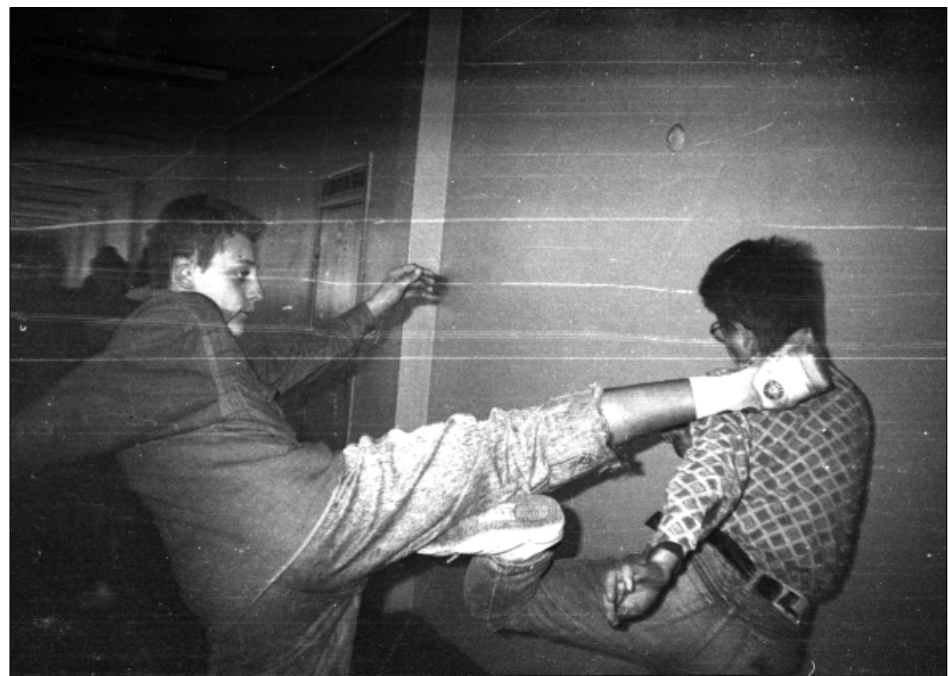
A gazdasági liberalizálás gyümölcsseit szelektív módon osztották el. Az egypártrendszerbe való bekerüléshez szükséges pontokat még mindig az

apparatszikok kontrollálják, és az emberek üzleti sikerei nagyban függenek a politikai kapcsolataiktól, a sokat kárhozott „összeköttetésektől” (a hírhedt *guanxitól*). Ez előrelátható módon súlyos korrupcióhoz vezetett, ami állandó alapot ad a nyilvános méltatlankodásra.

Ennél is fontosabb, hogy az egész Kimerika modell az olcsó munkaerőn áll vagy bukik, amely az ország belsejében lévő vidékekről áramlik a Kína keleti partvidékén lévő nagyvárosokba, amelyek exportra termelő központokként működnek. A legutóbbi időig a migráns munkásokat akadályozta a hivatalos lakhatási engedélyhez kötöttség, az ún. *bukou* rendszere, ami a városokban való tartózkodásukat csak félig legálissá, ha nem kimondottan illegálissá tette. Ennek következtében a kínai belső vándormunkaerő sokszor ugyanolyan jellegű kizsákmányolásnak van kitéve, mint amilyent rendszerint a nemzetközi migrációhoz szoktak asszociálni. Helyzetük nagyjából az útlevelel nem rendelkező, illegális mexikói vándormunkásokéhoz hasonlítható az Egyesült Államok déli részén. A legfőbb különbség a nagyságrendjükben van – a hivatalos kínai statisztikák szerint mintegy 130 millió ingázó munkás robotol a városokban minden nap. A Kimerika válsága előtt mintegy 20 milliót küldtek vissza közülük a falvakba.

Ha a vándormunkaerő a vesztese ennek a rendszernek, a nyertese a városi középosztály. Ők jutnak hozzá az olyan társadalmi szolgáltatásokhoz, mint a nagyrészt ingyenes oktatás és egészségügyi ellátás, ami többnyire nincs meg vidéken, és ők látják hasznát azoknak az infrastrukturális beruházásoknak, amelyek egyes városokat világszínvonalú metropoliszokká alakítottak. Ők rendszerint az új, globalizált, „kimerikai” gazdaság közép- és felső szintjeit töltik be, a futószalag melletti robotlást meghagyják az iskolázatlan, papírokkal nem rendelkező vándormunkásoknak.

Már 1978 végén is, amikor Kína először fogott bele a piaci reformokba, az elérhető városi jövedelem a két és félszerese volt a falusi nettó jövedelemnek, 2006-ra ez az arány 3,3-ra emelkedett. Justin Yifu Lin, a Világbank vezető ökonómusa szerint

ez az egyik legnagyobb jövedelmi szakadék világviszonylatban.⁷ A Gini-index szerint mérve Kína az 1993-as 40,7-ről 2004-re 47,3-ra ugrott, ami inkább Latin-Amerikára jellemző szint (minél magasabb ez a szám, annál nagyobb a társadalmi egyenlőtlenség). Lin szerint a szegények és gazdagok között táguló szakadék a kínai gazdasági modell egyenes következménye.⁸ Abszolút számokban kifejezve a kínai középosztályt valahol 25 és 150 millió közöttire becsülik, az alkalmazott vizsgálati módszerektől és kritériumoktól függően. Az underclass, a legalsó réteg mérete kevésbé vitatott: a Világbank szerint 2005-ben Kínában 204 millió ember élt napi 1,25 USA dollárnál kevesebből.⁹ Ha hozzávesszük a 130 millió vándormunkást, akik a szegénységi szint fölött vannak, de jelentősen a középosztályos szint alatt élnek, ez tetemes forrása lehet a társadalmi elégedetlenségnek.

Ezeknek a „vesztéseknek” a többsége vidéken él, vagy a vidék és a városok között ingázik. A „nyertesek” a felemelkedő középosztályhoz tartoznak, majdnem mind városiak.

A szociológiában hagyományosan a középosztályt tartják a demokratizálás legfontosabb erőinek. Kína esetében ez lehet, hogy másképp van. Számos szociológus, köztük kínaiak is, hangsúlyozzák azt a tényt, hogy a kínai középosztály sok sajátos vonást mutat, amelyekből az egyik a viszonylagos belenyugvás az egypártrendszerbe. A demokratikus átmenettel foglalkozó kutatók, mint Daron Acemoglu és James A. Robinson mostanában egyetértenek abban, hogy ez az éles gazdasági egyenlőtlenség az uralmon lévő csoportokat, a felemelkedőben lévő középosztályt is beleértve ellenállóvá teszi egy olyan demokratizálással szemben, amely veszélyeztetné a nem-demokratikus rendszerben élvezett társadalmi és gazdasági kiváltságait.¹⁰

A városi középosztály nagyrésze tulajdonképpen mintha bevonódott volna abba a rendszerbe, amelyből olyan busás hasznot húznak. Ők váltak az állami vezetés legfőbb szövetségeseivé egy új hazafias konszenzus kialakításában, amely igazolja az egypártrendszert, és ideológiai alapot szolgáltat az autoritárius rendszerrel való egyetértésre. E szerint az új középosztályos narratíva szerint, amelyik a hagyományos kommunista ideológiát felváltotta, Kínának azért van szüksége a Kommunista Párt vitathatatlan és kikezdehetetlen tekintélyű uralmára, hogy megvédje Kínát a nyugati ellenség ármánykodásaitól, amely megpróbálja Kínát visszahúzni, és minden lehetséges eszközzel megakadályozni gazdasági és geopolitikai erőfölényét. Kína emberi jogi szempontú bírálata csak az egyik gonosz játszma a fondorlatok közül, amelyekkel el akarják téríteni Kínát a haladás útjáról. Így aztán a demokrácia előmozdítására való törekvés, amely szerintük csak aláásná Kína egységét és gyengítené az országot, a nyugati hegemonizmus malmára hajtja a vizet.

Nem lehet tudni, hányan fogadják el valóban ezt a leegyszerűsített világnézetet. A nyilvános vitákat erősen manipulálja a cenzúrázás és a témák határozott kijelölése, amit hivatalosan a közvélemény „irányításának” hívnak (*yulun daoxiang*). Az interneten folyó látszólag nyíltabb vitában a hangok kakofóniájában sokan hajlanak arra,

hogy támogassák ezt a patrióta konszenzust, de nem szabad szem elől téveszteni azt a körülményt, hogy a kínai internetre kirakott posztok nem mindig azok, aminek látszanak. A pártállam ún. „internet-komentátorok” egész légióját alkalmazza, akiket mindközönségesen „ötvencentes párt”-ként emlegetnek, vagy *Wu mao dang*ként, a feltételezett postán kapott javadalmazásuk alapján, akiket azért fizetnek, hogy a kívánt mederbe terelessék az online-vitákat. A Nagy Tűzfal, amely kiszűri a politikailag helytelen megnyilvánulásokat, vagy az internet-rendőrséggel és a velük együttműködő internet-szolgáltatókkal, akik ezt manuálisan végzik el, nem marad más, csak a *Wu mao dang*, ami eltorzítja az arról alkotható képet, hogy mi is volna a vélemények tényleges mérlege.

Mindezzel együtt nyilvánvaló, hogy sok ember elfogadja „a Kínai Kommunista Párt megvédi Kínát az ellenségeitől” narratívát, és kész támogatni a kormányt a Kína-ellenes elemekkel szembeni nyilvános demonstrációkkal. Ezek a tüntetések időnként erőszakba torkollnak, mint az olimpiai láng esetében. A legdurvább jelenetekre nem Nyugaton került sor, hanem amikor a „szent láng” Szöulon haladt keresztül, ahol közel tízezer kínai emigráns, sok cserediákot is beleértve létszámában felülmúlta és bántalmazta a helybeli koreai tüntetőket.¹¹

A legfeltűnőbbek és leghangosabbak ezek közül az önjelölt „patrióták” közül az ún. „dühös fiatalok”, a Fencing(Fencsing), a városi középosztálybeli fiatalok, rendszerint húsz év alattiak speciális csoportjai. A Fencsingt harag fűti a vélt sérelmek miatt, amiket Kína szenved el a Nyugattól, hogy lenézik őket, és készek ezt az interneten is kinyilvánítani, vagy olyan közvetlen akciókkal, mint Carrefour vagy más nagyjából ötletszerűen kiválasztott nyugati cégek bojkottja (pontosabban szóva bekerítése). Idősebb kínai kommentátorok, köztük olyan írók, mint Yu Hua és Ma Jian, ezeknek a fiataloknak a kirohanásait a vörös gárdisták fanatizmusához hasonlítják a kulturális forradalom kezdetekor.¹² Mint tinédzserek a Fencsinge nem emlékezhetnek sem a Tienanmenre, sem a 80-as évek élénk vitáira. Ők az 1992 utáni városi boom és a „közvélemény-irányítás” ideológiai manipulációjának produktumai. És ők a 80-as években bevezetett egy-gyerek irányvonal hatására született egyik első nemzedéke is. Ezekről az elkényeztetett „császárpalántákról” általában azt mondják, hogy túlzott magabiztosság, saját fontosságuk és elhivatottságuk tudata jellemzi őket. Az egyik kínai kommentátor szerint „egoisták, szűkgyúak és nem bírják a kritikát”.¹³ A prosperáló városokban élvezett privilégiumokról és fogyasztásról szerzett saját korlátozott élettapasztalataik jól alátámasztják azt a hivatalos narratívát, amely szerint Kína felvirágzott a párt bölcs irányítása alatt, ennek feltartóztatására irányuló minden nyugati fondorlat ellenére.

Szüleik és nagyszüleik nemzedékének persze ettől némileg eltérő emlékeik vannak a pártról. Úgy látszik egy nemzedéki szakadék alakult ki azon a téren, ahogy Kína önmagát és a világot fel fogja. Határozott választóvonal van a városok és a vidék között, amely nagyjából tükrözi a választóvonalat a kínai fejlődés modelljének nyertesei

és vesztesei között. A vidéki Kínát nem észleli a nemzetközi média radarja, a Kínáról érkező legtöbb információ az urbánus kínaiak attitűdjéről ad számot. Az egyes esetekből ítélve az ideológiai konformitás sokkal alacsonyabb fokára lehet következtetni vidéken. Egyebek mellett egyik szembező jelenségnek látszik az illegális keresztény egyházak fokozatos, de elég észrevétlen felemelkedése, amit egyes kínai kutatók és az *Economist* „a Kínában leggyorsabban növekvő civil szervezetnek” nevez.¹⁴ És nemcsak a kereszténység, más válságok terjedéséről is lehet hallani a reményvesztettek körében, beleértve – meglepő módon, a dalai lámával szembeni hivatalos és nyilvános ellenségesség dacára – a vadzsrajána buddhizmust is.

A hivatalos cenzúra és az „irányított” közvélemény homályában, amely felngyítja a konformitást, és elhallgatja az ellenvéleményeket, nehéz megrajzolni a kínai ideológiai polarizáltság körvonalait. Világos, hogy az állami vezetésnek sikerült megszereznie néhány olyan csoport némileg fanatikus (és ezért kiszámíthatatlan) támogatását, akik jól jártak a „Kimerika”-modellel, köztük mindenekelőtt a Fencsingt. A velük szemben álló liberális tábort nehezebb felmérni a cenzúra miatt, de ez soha nem tűnik el teljesen. Ha semmi más nem, életben tartja esküdt ellenségei ostromgyűrűje, akiről viszont feltételezhetjük, hogy tisztában vannak liberális ellenfeleik hozzájuk viszonyított erejével.

A *China Digital Times* nemrégiben bemutatót néhány érdekes internetes posztot, amelyek megpróbálják definiálni a különbséget a „bal”- és a „jobboldal” között a kínai cybertérben. Kínai kontextusban a bal- és jobboldalt másképp kell érteni, mint ahogy ezt Nyugaton általában használják. A „baloldal” az egypártrendszert támogató konzervatívokat jelenti, míg a „jobboldal” azoknak a liberálisoknak a megnevezésére szolgál, akik ellenzik ezt, és olyan „univerzális értékek” mellett szállnak síkra, mint a demokrácia és az emberi jogok. Ez ismerősen hangzik azok számára, akik a volt szovjet blokkban éltek. A *Tiexue* nevű „balos” internetes fórumon az egyik hozzászóló ezekkel a szavakkal írta le a dichotómiát a kínai cybertérben: „A baloldali tábor lényegében a nacionalista tábor... A jobboldali voltaképpen az individualista tábor. Minden jobboldali azt hangsúlyozza, hogy az egyéni érdekek előbbre valók a nemzeti érdekeknél”.¹⁵ Egy még árulkodóbb leírás található a szembenálló székértáborokról a legújabb kínai nacionalista kiáltványban, a legújabb bestsellerben, amelynek az a címe, hogy „A boldogtalan Kína: nagy idők, nagy látomások és az előttünk álló feladatok” (2009). Ez valójában kapcsolódás az eredeti Fencsing-proklamációhoz: „Kína nem is tud mondani” (1996), amelyik viszont a legelső dühös könyv nyomdokain haladt, és amelynek az volt a címe, hogy „Kína egy harmadik szemmel” és 1994-ben jelent meg. A 2009-es és 1996-os könyv egy-egy munkaközösség műve, egyetlen szerző van, aki mindkettőben közreműködött (Song Qing). A „Kína tud nemet mondani” az MFN-viták idején jelent meg, és többek között azt a „dühöt” tükrözi, amivel arra reagálnak, hogy Kínát „megpróbálják megalázni” emberi jogi mérlegének és kereskedelmi státuszának

összekapcsolásával. Az „Unhappy China” címével a pekingi olimpiát megelőző tüntetésekre utal és a tibeti megmozdulásokra való szerintük elfogult nyugati reagálásokra. Érdekes módon a Saulú fertőzött tej botrányt követő „defetista szellemet” is nehezményezi, és az a célkitűzése, hogy megvédje a hazafias Fencsinget az ún. véleményformáló elit részéről érő támadásokkal szemben, „akiknek szavuk van a társadalomban”¹⁶ A könyv alapjában véve konformista üzenete ellenére a szerzői láthatólag azt hiszik magukról, hogy hősies küzdelmet vívnak egy uralkodó elit-diskurzussal szemben, amely különösen „hazafiatlan”. Ez az „elit”, „jobboldali” vélemény vélhetőleg nem jut át a hivatalos média és az internet cenzúráján, de „baloldali” ellenfeleik és a „patrióták” tudatában vannak annak, hogy ez az elhallgatott áramlat búvópatakként ott bujkál a sorok között kitaróan és hatásosan.

Ennek a liberális irányzatnak és ellen-áramlatnak a legartikuláltabb megnyilvánulása minden bizonnyal a Charta 08 lehetett, amelyet kínai állampolgárok egy csoportja fogalmazott meg, de nem hozott kifejezetten nyilvánosságra 2008 decemberében. A kínai Charta közvetlenül hivatkozik a csehszlovák Charta 77-re, ami megintcsak visszahoz minket Kelet-Európába. A Charta 77-ről általában azt tartják, hogy jelentősen hozzájárult a végül bekövetkező decemberi változásokhoz Csehszlovákiában, de talán egész Kelet-Európában is 1989-ben. Élénk viták folynak a kínai interneten a Charta 08 jelentőségéről és potenciáljáról, valamint az 1989 előtti Csehszlovákia, Kelet-Európa és a mai Kína között észrevehető hasonlóságokról és különbségekről.¹⁷ Voltak érvek és ellenérvek, jól és kevésbé jól tájékozottak. Csak egy idézetet fűznék mindehhez Csung-ce ókori kínai filozófustól: „Ha a különbözőség szempontjából nézzük a dolgokat, különbözni fognak, ha a hasonlóság szempontjából, hasonlóknak látszanak”.

A különbözőség szempontjából nézve Kína fényévekre van az 1989 előtti Kelet-Európától. Sikerült elkerülnie a kommunizmus összeomlásának dominóelvét azzal, hogy újradefiniálta magát a globális gazdaságban. Sikeresen manipulálja a hazai közvéleményt, és sikerült kooptálnia a társadalom olyan szegmenseit, amelyek hasznot húztak Kínának a világgazdaságba való bekapcsolódásából. A kínai társadalomban ma sok minden sokkal szabadabb, mint Kelet-Európában volt a szocializmus alatt, amennyiben az emberek utazhatnak, vagyont szerezhetnek, és egy olyan mindennapi életvitelt folytathatnak, ami nem sokban különbözik a nyugatitól. Kínának a gazdasági és politikai felemelkedése új önbizalmat kölcsönzött, és olyan globális ambíciókat ébresztett benne, amelyek mindig is távol álltak a kelet-európaiaktól.

De mégis van valami hasonlóság. Politikailag Kína továbbra is egypárti diktatúra, amely nem sokban különbözik az egykori Kelet-Európától. A rezsim dolgozik azon, hogy fitogtathassa a legitimitációját, de mégsem tud kibújni a bőréből. Maga az a tény, hogy megjelent egy olyan petíció, mint a Charta 08, amely a kelet-európai disszidens mozgalomból merített ösztönzést, és hogy aláírók ezreit sikerült megnyernie, és hogy ez heves vitákat váltott ki az interneten és másutt, arra enged következtetni, hogy megmaradtak olyan alapok,

amelyeken sohasem tudott túllépni 1992-ben megkezdett átalakulása során.

Repedések odafent, szakadások odalent

És ez csak rosszabbodhat. A globális gazdasági válság fenyegeti a „kimerikai” gazdasági modellt, amely lehetővé tette a kínai kommunizmus fennmaradását a posztkommunista korszakban. Hogy egy újabb összegzést idézzek: „Lényegében a kínai gazdaság a befektetésektől és az export-kereslettől való rendkívüli függősége miatt vált annyira érzékennyé a 2008-as gazdasági válságra. A befektetésekből származott a kínai GDP több mint 40%-a 2005-től kezdve, és az export-többség a GDP figyelemre méltó 8%-ára emelkedett 2007-ben. A kínai háztartások fogyasztása ugyanakkor történelmileg példátlanul alacsony volt, a GDP 35%-át tette ki (szemben azzal, hogy az Egyesült Államokban a GDP 70%-a). Ez a ki-egyensúlyozatlan gazdasági struktúra teszi Kínát olyan érzékennyé a recesszióra. Az exportfüggőség nyilvánvalóan függővé teszi Kínát az amerikai fogyasztóktól, akiknek a vásárlóereje erősen csökkenőben van.”¹⁸

Így vagy úgy, Kínának módosítania kell jelenlegi gazdasági modelljét. Ez jótékony hatású is lehet, javíthat valamit a fennálló egyensúlyhiányon, viszont alááshatja a status quót. A privilegizáltak kevésbé lesznek azok, és a hatalom és politikai szövetségesei közti egyensúly eltolódhat. Vajon képes lesz-e Kína magába szívni ezt a változást, és újradefiniálni magát felfordulás nélkül? Két prominens Kína-megfigyelő ad jelenleg a kérdésre hasonló választ: Peking túl fogja élni a válságot, de ez komolyan próbára fogja tenni a vezetés egységét. Minxin Pei azt állította a *Foreign Affairs*-ben, hogy a rendszer egy komolyabb gazdasági visszaesést is túl tud élni kiváló biztonsági apparátusa és elnyomó ereje révén. A válságból adódó feszültségek arra készíthetnek egyes apparátcsíkokat, hogy megpróbálják magukhoz ragadni a hatalmat, népi támogatást szerezni populáris jelszavakkal, rámutatva néhány hiányosságra.

„A fokozódó társadalmi elégedetlenség nem lesz elegendő ahhoz, hogy a pártot kizozdítsa a hatalomból, de elegendő lehet arra, hogy az elit egyes tagjait arra csábítsa, hogy kihasználják a helyzetet saját politikai céljaikra. Az ilyen politikai vállalkozók populista mézesmadzagot vethetnek be annak érdekében, hogy gyengítsék riválisaikat, és ennek folyamán megbontsák a párt egységének látszó felsőbb sorait”¹⁹

A *Foreign Policy*-ben Cheng Li arra a következtetésre jut, hogy a vezetés máris megosztott a „populisták” és az „elitisták” között, Cheng mégis azt állítja, hogy nézeteltéréseik ellenére ez a két klikk riválisok egy olyan csapatát alkotja, amelyeknek közös érdeke a rendszer megvédése. Versengésük jól tehet a rendszer alkalmazkodási képességének. Különösen azért, mivel a versengésük már nem egy zéró összegű játszma, inkább konszenzusteremtési gyakorlat. Mindazonáltal ő is lát esélyt a konfliktusra.

„Kína új elit-politikai játszmaja elbukhat. Mi történik például, ha a gazdasági feltételek tovább romlanak? A frakciózás a csúcson kontrollálhatatlanná válhat és holtpontra juttathat, vagy nyílt

viszályhoz vezethet. Számos kérdésben – például, hogy hogyan osszák el az erőforrásokat, hogyan szilárdítsák meg a közegészségügy rendszerét, hogyan reformálják meg a pénzügyi szektort, hogyan biztosítsák az energiaellátást, hogyan tartsák fenn a politikai rendet és hogyan kezeljék a belső etnikai feszültségeket – a nézetkülönbségek máris olyan komolyak, hogy a vezetés egyre nehezebbnek találhatja majd, hogy kialakítsa mindezekben a hatékony kormányzáshoz szükséges konszenzust.”²⁰

Ez persze merő spekuláció. De az alapvető konstelláció – egy egypártrendszer, amelynek van elegendő represszív ereje, hogy elnyomja a potenciális elégedetlenséget – de csak ha a vezetés egységes marad – nem áll olyan távol az 1989-es kelet-európai ill. kínai helyzettől. Tienanmenre nem került volna sor Csao Ce-jang és a keményvonalasok közötti nézeteltérés nélkül, s a berlini fal se omlott volna le, ha Gorbacsov nem próbálja meg felrúzni a szovjet rendszert. 20-25 évnyi változás után az alapok még mindig változatlanok. Egy egypártrendszerben az apró repedés odafönt, szakadékot nyithat meg odalent. Az önbizalom, harmónia és stabilitás jelszava mögött még mindig kísérti 1989 szelleme azt a rendszert, amely azt remélte, hogy sikerül kitörölnie az emléket és túllépni rajta.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

© Martin Hala

© Eurozine 2009-6-03

¹ Id: <http://www.fdc64.de/>

² Niall Ferguson, „What 'Chimerica' Hath Wrought”, *The American Interest*, Jan-Feb 2009 <http://www.the-american-interest.com/ai2/article.cfm?id=533&MId=23>

³ Niall Ferguson, „The Ascent Of Money”, cikksorozat in *South China Morning Post*, 18 Nov 2008.

⁴ Niall Ferguson, „What 'Chimerica' Hath Wrought”, *The American Interest*, Jan-Feb 2009.

⁵ „China calls for new reserve currency”, *Financial Times*, 23 March 2009.

⁶ *Xinhua*, 10 March 2009; *WSJ*, 11 March 2009.

⁷ *International Herald Tribune*, 22 July 2008.

⁸ Az egyenlőtlenség mérése sokat vitatott terület. Egyes alternatív modellek alapján nem nő az egyenlőtlenség Kínában (vö. Joshua Keating, „The difference is in the details”, *Foreign Policy*, March-April 2009). A közfelfogás mégis az, hogy gyorsan nő.

⁹ Világbank via *International Herald Tribune*, 22 July 2008.

¹⁰ Daron Acemoglu and James A. Robinson, *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, idézi Edward Friedman, „China: A threat to or threatened by democracy?”, in: *Dissent*, Winter 2009.

¹¹ Kim Tae-jong, „Anti-Chinese sentiment looms after torch relay”, *Korea Times*, 28 April 2008.

¹² *The Guardian*, 13 June 2008, <http://www.guardian.co.uk/commentsfree/2008/jun/13/china>

¹³ Yang Xiaosheng idézi CNN, 4 October 2004, http://money.cnn.com/magazines/fortune/fortune_archive/2004/10/04/8186784/index.htm

¹⁴ *The Economist*, 2 October 2008.

¹⁵ „Left' and 'Right' in Chinese cyber-politics”, *China Digital Times*, 23 March 2009, <http://chinadigitaltimes.net/2009/03/left-and-right-in-chinese-cyber-politics/>

¹⁶ „Nationalism rages in new Chinese book”, *Zhongnaha Blog*, 12 March 2009, <http://www.zhongnahaiblog.com/web>

¹⁷ Ezeknek a vitáknak egy jó összefoglalása: Rebecca MacKinnon, „What does Charter 08 mean? Too soon to tell...”, <http://rconversation.blogs.com/rconversation/2009/01/what-does-charter-08-mean-too-soon-to-tell.html>

¹⁸ Barry Naughton, „The scramble to maintain growth”, *China Leadership Monitor*, 27/2009.

¹⁹ Minxin Pei, „Will the Chinese Communist Party survive the crisis?”, *Foreign Affairs*, 12 March 2009.

²⁰ „China's Team of Rivals”, *Foreign Policy*, March/April 2009.